

I. Kutatási feladat, témaválasztás

Kutatásaimat négy éve kezdtem a Magyar Országos Levéltárban, ahol –egy tudományos kutatás keretében– a korszak gazdaságtörténeti feldolgozását végeztem el. Ezen kutatás keretében kerültem közelebbi kapcsolatba az ún. gazdasági típusú perekkel. Ezek mind időrendileg, mind természetüket tekintve is beillenek a Rákosi-korszak „nagy” koncepciók pereinek sorába, fontosságuk ellenére mégis elhanyagolt témának számítanak a kommunizmussal foglalkozó gazdaságtörténeti irodalmunkban. Különösen az FM-per feldolgozása tűnt hiányosnak, amely pedig több szempontból is specifikusnak számít. A többi gazdasági perhez képest itt a szabotázst nem egy vállalat követi el, hanem egy minisztérium, valamint a szabotázs nem ipari jellegű, hanem a mezőgazdaságot érinti.

A perek számarányukból és méretükből kifolyólag nem teszik lehetővé, hogy tanulmányomban mindegyikkel külön foglalkozzam, így arra a kérdésre keresem a választ, hogy a történettudomány által gazdasági típusúnak elkeresztelt perek mennyiben tekinthetők gazdaságinak, illetve fő vonulatként a perek háttéré mögött meghúzódó politikai indokokat ütköztetem a per alapjául szolgáló koncepciókkal. Fontos megtalálni a perek kapcsolódási pontjait a többi koncepciók perrel, illetve a vádlottak egymással való kapcsolatait.

A disszertáció alapvető célja annak vizsgálata, hogy mennyire illeszthetőek a gazdasági típusú perek a Rákosi rendszer nagy pereinek sorába, és hogy mennyiben voltak mások az alkalmazott módszerek, mennyire volt specifikus a vádlottak kiválasztása (társadalmi helyzet, legmagasabb végzettség), mennyiben voltak speciálisan magyarországi indíttatásúak, vagy általánosan jellemzőek a szocialista országokra. Konkrét példák alapján azt is megvizsgáltam, hogy hogyan kapcsolódott egymáshoz a kommunista párt törekvése, a politikai rendőrség munkája, majd végül az igazságügyi szervek tevékenysége.

Az FM-per komplex per, amelyben a kommunista párt minden fontosabb ellensége megtalálható, a vádlottak az 1945-től 1948-ig terjedő időszakban tanúsított tevékenységükért mindenért egy perben felelnek. A per előkészítési és kivitelezési szakaszában a koncepcióváltásokat, a pártvezetésen belüli levelezést is megnéztem. A per a szakirodalomban úgy szerepel, mint amely a kollektivizálás elősegítését szolgálta. Ezért feladatomnak tekintettem annak tisztázását is, hogy hogyan képzelték el az FM tisztviselői a magyar mezőgazdaság helyzetét.

II. Alkalmazott módszerek, források

A téma feldolgozása széleskörű ismereteket igényel, bár disszertációmban egyértelműen történeti szempontok szerint tárgyaltam a témát. Kutatási módszerem lényeges eleme volt, hogy feltárjam azt a társadalmi, politikai és gazdasági kontextust, amelyben a gazdasági perek születtek. A gazdasági kontextus segítségével tudjuk ugyanis csak megállapítani, hogy a nehéz gazdasági helyzet mennyiben volt a gazdasági kihágásoknak az előidézője, vagy inkább következménye volt. Azaz, hogy a központi állam lehetetlenítette-e el a vállalkozást, vagy a perek szereplői akadályozták-e a közérdek, „Magyarország felemelkedését”.

A politikai szempont azért fontos, mert a perek időszakában a hatalom politikai ellenfeleivel számolt le, ezzel erős politikai színezetet adott a kívülről pusztán szabotázssügynek látszó gazdasági pereknek. Ebben az időben ugyanis a jog csak kiszolgálója volt a politikai szándékoknak.

A kutatás széleskörű levéltári anyagon alapult. A feldolgozott anyagok főleg a korszak gazdaságtörténeti háttérével, rehabilitációval kapcsolatosak, elsősorban a pártanyagok (MDP KV, PB, Minisztertanács), a miniszteriális anyagok, a belügyi nyomozati anyagok, a vállalatok anyagai, valamint a peranyagok említhetők meg. A feldolgozásokon kívül visszaemlékezésekre, beszédgyűjteményekre és a korabeli sajtó anyagaira támaszkodtam.

Mint a fentiekből is látszik, a források zöme a pártállam időszakában született, a pártszervek jóvoltából. Mindenképpen szükséges volt az aprólékos forráskritika, a források elemzése során tudatában kellett lenni a nyomozó szervek, és az igazságszolgáltatás tudatos hamisításának, torzításának, tendenciózus beállításának. A peranyagokat is szkeptikusan kellett kezelni, mivel a tanúvallomási jegyzőkönyvek sem a megvádoltak önkéntes beismerő vallomásai, hanem a nyomozó szervek hatásos módszereivel kikényszerített vallomások, amelyek nem tükrözik a valóságot.

A kutatás módszerét tekintve mindenekelőtt a gazdasági perek kronologikus áttekintésére, elemzésére került sor. A disszertációban induktív és főleg deduktív módszereket alkalmazok.

Az első fejezet megpróbál képet adni a gazdasági perek intézményi háttéről, a korabeli erőszakszervezetek és az ítélkezés sajátosságainak ismertetésével, míg a következő rész a legismertebb kirakatperek (a Nitrokémia-per, a Ferrotechnika-per, a MAORT-per és a Standard-per) közös sajátosságaival foglalkozik. Az utolsó fejezetben a tömegperek alkotják vizsgálódásom fő célpontját, számarányuk miatt két csoportba próbáltam sorolni az ügyeket: gazdák elleni illetve munkásperekre osztottam.

Az FM-pernél elemző részeket iktattam be. Külön fejezetet szenteltem a GRÜ perkoncepciójának, a per felépítésének, a vádpontok és az ellene szóló bizonyítékok ismertetésének. Foglalkoztam a vádlottak valószínű kiválasztási elképzeléseivel, az FM szellemiségével, a vádlottak politikai és nemzetközi kapcsolataival, valamint a per egyházi vonalával. Kitértem a Tájékoztató Iroda határozata és az FM-per közötti kapcsolatra, valamint a per és áldozatainak későbbi sorsára is, hangsúlyt fektettem a perújítási kérelmek, illetve a rehabilitációk alakulásának ismertetésére. A minél teljesebb képhez kitértem a perbe bele nem került tisztviselők sorsára, a háttérben zajló tisztogatásokra, valamint a parlamenti pártok frakcióinak bemutatására is.

A kutatás szempontjából szükséges, sőt, nélkülözhetetlen annak lehatárolása, hogy tulajdonképpen mit is értünk „gazdasági perek” fogalma alatt. Ennek meghatározása azért is nehéz, mert a politikai pereknek is volt gazdasági vádpontja pl. Mindszenty, Ordass ügyben szerepelt valutaüzerkedés, ugyanígy a gazdasági perek külseje mögött is egyértelműek a politikai szándékok. Ezért Farkas Vladimir gazdasági típusú politikai kirakatpereknek nevezi a szóban forgó pereket. A legegyszerűbben talán úgy lehet fogalmazni, hogy gazdasági pereknek tartjuk azok az ügyeket, ahol az ítélet gazdasági vádpontokra hivatkozva született, és az elérni kívánt gazdaságpolitikai cél a magángazdaság felszámolása volt. A perek koncepciójás jellegét az adta, hogy a hatalom egy bizonyos koncepció alapján egy előre meghatározott cél érdekében a tényeket önkényes logikával összefűzte, majd úgy állította be a rossz gazdasági helyzet okozta nehézségeket, hogy az büntethető legyen.

III. Az értekezés főbb megállapításai, új tudományos eredményei

A bolsevik politika egyik alapeszköze volt a világ- illetve a polgárháborús pszichózis,

amely realitását a folyamatosan zajló perekkel próbálták bizonyítani. A gazdasági perek valós tényállások eltorzítására, tendenciózus csoportosítására, és annak politikai célokhoz való kapcsolására épültek, egy előre kitűzött koncepció alapján, forgatókönyvük pedig a hatalom legbelső berkeiben született, a döntéseket kívülről hozták meg. A népbíróságok felállításával és a bírói függetlenség felszámolásával a kommunista hatalom képessé vált arra, hogy az igazságszolgáltatás eszközeivel számoljon le vélt vagy valós politikai és társadalmi ellenségeivel. A szovjet jogelv átvételét jelenti, hogy a törvény előtti egyenlőség megszűnt, és bizonyíték helyett elég volt egy kínzással kikényszerített beismerő vallomás. A gyanúsítottakkal szemben többször alkalmaztak fizikai erőszakot. A sztálini gyakorlatnak megfelelően a bírói döntés már előre megvolt, a perekben súlyos ítéletek születtek.

Kirakatperek

A gazdasági pereknél a jog a növekedést támogató szabályozási infrastruktúrából a politikai elnyomás eszközévé vált, és egyre inkább nem a termelő közösségek szolgálatára rendelt gazdasági racionalitást szolgálta, hanem mind hangsúlyozottabban a „politikai” gazdaság rendszeressé tételét, egy mind átfogóbbá váló elvonási rendszer kiépítését segítette elő.

A gazdasági kirakatperek a gazdasági és a hatalmi kulcspozíciók körül sűrűsödtek: a nagy, külföldi tulajdonú vállalatok és a minisztériumok vezető tisztviselői ellen folytak, emellett egyes gazdasági ágazatok szakembergárdáinak likvidálására is irányultak. A kirakatperekkel a hatalom célja a társadalom lefejezése volt. Ezek a nagy nyilvánosságon keresztül alkalmasak voltak a magas pozíciót betöltő vezetők látványos megsemmisítésére illetve a közvélemény szemében való lejáratásra.

Az általam vizsgált perek közül a Nitrokémia-, az FM- és a MAORT elleni eljárás 1948-ban zajlott, a Standard perben pedig 1950 elején hirdettek ítéletet. A diktatúrák természetéből adódóan az általam kiragadott perekon kívül nagyon sok vállalatot érintett a szabotázs vádja, a Szabad Nép szinte napról-napra írta lejárato cikkeit. A nyilvános perekon kívül a háttérben (nem a közvéleménynek szánva) is működött a tisztogató.

A hatalom általában valós termelési problémákból indult ki, de a gazdasági kihágásokat úgy állította be, hogy ezek nem következményei, hanem okai a gazdasági nehézségeknek. Ezt azzal fokozta, hogy a vállalaton keresztül a „nyugati imperialisták” működnek. A leggyakoribb vádpontok a következők voltak: hűtlenség, ipari kémkedés, idegen hatalom kiszolgálása, a magyar népgazdaság megkárosítása, ipari szabadalom külföldre csempészése valamint, hogy a hároméves terv végrehajtásától a szóban forgó vállalat eltért a szabotázs eszközével.

A gazdasági típusú perek beleillenek a Rákosi rendszer nagy pereinek sorába. Az alkalmazott módszerek, a vádlottak kiválasztása, a kirakatpereket szükségeltető tényezők nem speciálisan magyarországi indíttatásúak, hanem általánosan jellemzőek a szocialista országokban.

A gazdasági kirakatperekben szovjet érdekek érvényesültek, így nem nélkülözték a szovjet iránymutatást, sőt, egyes ügyeket szovjet tanácsadók irányítottak. Ugyanezt az állítást erősítik a Tájékoztató Iroda határozatai illetve a többi közép-kelet európai országban történő hasonló intézkedések is.

Erre példa, hogy a MAORT perét megelőzően, de a moszkvai rádió 1948. január 7-i adása után (a „Wall Street ügynökeiről”, a „hírhedt és az európai országok szuverenitását

veszélyeztető amerikai segélyről”) 1948 márciusában Romániában szabotázsért vádat emeltek az ugyancsak amerikai és angol tulajdonban lévő olajvállalatok ellen, majd június 12-én államosították.

A szabotázsperek szorosan kötődtek a sztálinista állam kiépítéséhez, céljuk a magángazdaság teljes felszámolása, állami egyeduralom kiépítése volt. Megállapíthatjuk, hogy a gazdasági kirakatperek a stratégiai ágazatokhoz, azok nagyobb vállalataihoz kötődtek, és végigkísérték az egész rendszert. A MAORT-per háttere, hogy a háború után a kőolaj az újjáépítés egyik legfontosabb nyersanyagaként stratégiai fontosságú volt. A Szovjetunió ebben az időszakban földgáz- és olajimportőr volt, ezért nagy figyelmet szentelt annak, hogy az általa megszállt területeken milyen lehetőségek vannak új lelőhelyek feltárására. A MAORT-per a valóság teljes eltorzítására épült, és nélkülözötte a jogszerűséget és súlyos helyzetbe hozta a magyar olajipart. Kettős célt szolgált: hogy megfélemlítsék a „népi demokratikus rendet” ellenző értelmiséget, másrészt pedig ürügy volt az államosításra.

A Nitrokémia és az FM-per a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája állásfoglalására adott válasz volt. Az 1947. szeptember 22–27-e közötti Kominform-értekezlet bírálta az egykori szövetségesekkel kialakított politikai együttműködést, tartalmazta a kommunista pozíciók országonkénti további megszilárdításának politikáját, éles támadást intézett a „jobboldali” szociáldemokrácia ellen, amely befolyásolta a magyar belpolitikát és az MKP-t a munkáspártok fúziójának irányába hajtotta. Ennek alkotta gátját az SZDP „centruma”. A Nitrokémia-per politikailag szorosan a Peyer-perhez kapcsolódott, mivel ez a két per készítette elő a két munkáspárt egyesülését. Az SZDP Politikai Bizottsága 1948 januárjában, az első, Péttel kapcsolatos vádak után, de még a Nitrokémia-ügyben kiadott első, hivatalos közlemény megjelenése előtt félreállította a fúziót ellenző egyik legismertebb politikust, Kelemen Gyulát.

Az 1948. június végi Kominform-értekezlet Jugoszláviát bírálta, mert Titóék szerint a parasztok (beleértve a gazdag parasztokat is) a legszilárdabb pillérei a jugoszláv államnak, pedig Lenin tétele szerint a kiscgazdaság óráról-órára tömegesen termeli ki a kapitalizmust. A jugoszláv kommunisták kiközösítése azzal járt, hogy nincs önálló út, Magyarországon is a szovjet modellt kell alkalmazni. Döntés született a gyors kollektivizálásról, és ennek elősegítését volt hivatva szolgálni az FM-per.

A külföldi érdekeltségű vállalatok (MAORT és a Standard) elleni ügynek alapvetően két motiváló tényezője volt. Egyrészt úgy kívánta a magyar állam megszerezni a külföldi cégeket, hogy a tulajdonba vételért ne kelljen fizetni. Másrészt a perek kémkedési oldala az „imperialisták” leleplezését is szolgálta.

Noha külsőleg, főleg a propagandában a gazdasági típusú kirakatperek „puszta” szabotázs-ügynek látszottak, az adott politikai helyzetben meghatározó jelentőségű politikai perré váltak.

Az időrendileg első két per (Nitrokémia, FM elleni per) összehasonlításánál sok hasonlóságot találtam, mivel ebben az időben a hatalom politikai ellenfeleivel számolt le. A kiscgazdapártot szétzúzó Magyar-Közösség pere után a Peyer-perrel együtt a Nitrokémia-ügy a kommunistákkal egyesülni nem akaró ún. „jobboldali” szociáldemokratákat büntette, az FM-perben pedig már a pártonkívüliség is súlyos ítéletet vont maga után.

A kommunista propaganda előszeretettel használta fel a már elítélt személyeket az újabb per szereplőinek lejáratásához. Az FM-ügy kiobbantását az Actio Catholica (AC) vezetői ellen lefolytatott per idejére időzítették, ugyanakkor megszellőztették, hogy a per I. rendű vádlottja, Pernecky Béla a később elítélt Mindszenty esztergomi érsektől kapott levelet.

A vállalatok elleni perek a kommunista párt azirányú szándékát is híven tükrözik, hogy a II. világháború alatti nemzeti ellenállási mozgalomban résztvevő személyeket (először az antikommunista, majd a kommunista tagjait) félreállítsák. A Nitrokémia vezetői elleni eljárás lehetőséget adott arra, hogy az ún. Kiugrási Iroda és a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága keretében ellenállókát diszkreditálják. Révai József a következő tanulságot vonta le a Nitrokémia-ügyből: a „legális parlamenti pozícióból kiebrudalt reakció” aknamunkáját az „illegális gazdasági szabotázs és kártevés” területére helyezi át. A célok a régiiek, csak a módszerek újak. A másik, hogy a „jobboldali szociáldemokrácia”, a horthysták, sőt a nyilasok is összefogtak „a magyar demokrácia gazdasági aláaknázására”.

Az első két perben nem az I. rendű vádlott volt az igazi főszereplő, (hanem mivel a Nitrokémiánál Bán Antal iparügyi miniszter is kompromittálódott), a cél az iparügyi és a földművelésügyi minisztérium megtisztítása volt a nem kívánatos személyektől. 1948 végére a koalíciós kormányzás ellenére már csak olyanok maradhattak a minisztériumok élén, akik elkötelezett hívei voltak az MDP-nek, a párt irányvonalát elfogadták, és kötelezőnek tekintették azt.

A külföldi érdekeltségű vállalatok (MAORT és a Standard) elleni ügyeket kémkedés és szabotázs bizonyítására építették fel, ami egyben az „imperialisták” leleplezését is szolgálta.

A Standard ügyben fontos kiemelni Radó Zoltán, a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője ügyét. Róla ugyanis már 1949 nyarán a Rajk ügy mellékszereplőivel kapcsolatban készült feljegyzés, ahol angol „ügynökgyanús” személyként kezelték. Letartóztatása után megkérdezték tőle, hogy a Standard ügyben akar-e terhelt lenni, vagy az angliai volt emigráns-társaival egy „trockista” perben. Radó a Standardet választotta. (A bírói eljárás során elhallgatták összefüggését a Rajk ügygel.) Kihallgató tisztje beszélt rá, hogy a Standard gyár magyar tulajdonba vételéhez fűződő „fontos politikai és anyagi érdekekre” tekintettel tegye meg a kívánt irányban a terhelő vallomást, vállalja el a „diverziós csoport leleplezését”. Később, Farkas Mihály és társai perében megállapították, hogy a törvénytelenül perbe fogott vádlottat hamis vallomás megtevésére bírták rá, és koholt bizonyítékok alapján ítélték halálra.

Az FM-per

A nagy gazdasági perek sorából látszólag kilóg az FM-per, mivel ez nem vállalat, és a szabotázs nem ipari jellegű, hanem a mezőgazdaságot érinti. A vádak szerint a volt kiscsajda vezetésű földművelési tárca vezető tisztviselőinek jó része „fasiszta csoportként”, bünszövetkezetként szabotálta a mezőgazdaság fejlesztését, szót emeltek a beszolgáltatás rendszere ellen, a szakszerűséget hangoztatva akadályozták egyes kommunista elképzelések végrehajtását, „parasztvédelmi demagógiát folytattak”. A hatalom az FM-et okolta azért, hogy a mezőgazdaságban hiányosan érvényesül 1948-ban a tervszerűség.

A per koncepciója

Az FM ügyben a nyomozást nem az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) végezte, hanem a Gazdasági Rendőrség (GRÜ).

A koncepciónak három szintje van:

1. Szervezkedés, összeesküvés
2. Gazdasági szabotázs

3. Hűtlenség

Ezt a hármast fogja keretbe, veszi körül, hatja át a vádlottak szellemisége, az ideológia.

A perkoncepció logikája tehát a következő: Az FM-ben 1945 után adott volt egy, a szocialista irányba fejlődéssel való szembehelyezkedő szellemiség. A vádlottak politikai nézetei a Horthy korszak ideológiájához hasonlítottak, ezért nem léptek be egyetlen pártba sem, mert túl baloldalinak tartották őket. Ennek következtében megalakították a Pártonkívüliek Blokkját, amely az „összeesküvés” politikai szervezkedési alapját képezte. Ez a szervezet kijelölte a követendő irányt, a többi párthoz hasonlóan minden főosztályra kijelölt egy ún. megbízottat, akik általában a főosztályok vezetői voltak. Ők főosztályaikon akadályozták a munkát, elvonták a tervhiteleket eredeti céljaiktól, tervszerűen hajtották végre szabotázs cselekményeiket. Ráadásul, hogy aknamunkájuk teljes legyen, kapcsolatot tartottak „külföldi kémszolgálatok ügynökeivel”, és különféle titkos információt juttattak ki illegálisan külföldre, hogy a Counter Intelligence Corps (CIC) égisze alatt tevékenyen részt vegyenek egy Magyarországi „összeesküvés” megszervezésében.

A megvádoltak kiválasztásánál azt is megfigyelhetjük, hogy a „szervezkedésnél” megvolt a polgári, katonai és egyházi szál, mint minden nagyobb „összeesküvés” ügyben.

A per szereplői, az FM tisztviselői kara 95%-ban már a Horthy-rendszerben a minisztériumban szolgált, éppúgy, mint Szálasi alatt. Ezt az arányt úgy érték el, hogy a vádak szerint előre kidolgozott tervek alapján —1945-1946. években — előbb az igazolási eljárások, majd később a B. listázások során átmentették a velük azonos nézeteket valló tisztviselőket. Erre alapozták azt a vádat, hogy az „összeesküvés” része volt a Nagy Ferencről Mindszenty-ig terjedő mozgalomnak, az FM pedig a „Horthy-feudalizmus fellegváraként”, kémkedéstől sem riadt vissza.

A források alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a perkoncepció legfelső, ún. összeesküvés szintje teljes mértékben a nyomozó szervek leleménye. Sem a B. listázás, sem a szakszervezeti választás esetében tevékenységüket nem jellemezte jogtalan megnyilvánulás. A B. listázás tökéletesen lezajlott a minisztériumban. A főtárgyaláson szinte valamennyi vádlott állította, hogy azt a kifejezést, hogy Pártonkívüli Blokk, először a rendőrségen hallotta. A visszaélések köré gyártott összeesküvés-elmélet nem nyer bizonyítást, nem áll össze egységes képbe. Nincs kapcsolat a különböző osztályokon elkövetett bűncselekmények között, a tisztviselők cselekményei pedig már 1947 nyarával, a megváltozott politikai helyzetnek megfelelően lezárultak.

Az FM-ügy konkrét gazdasági vádpontjai inkább a figyelemfelkeltés célját szolgálják, mintsem egy kiforrott, egységes koncepció terméke. Az ügyekben független, objektív nehézségek következtében fellépő súlyos állapotot, vagy a világháború miatt függőben maradt ügyeket, törvényes szerződéseket, illetve mindennapos kiutalásokat rótták a vádlottak terhére. A vádak egy része a gondatlanságot minősítette bűncselekménynek, illetve több ügyet a per kezdetére az FM szankcionált.

Összegzésként tehát leszögezhetjük, hogy a GRÜ az egyes főosztályokon talált mulasztásokat általánosította a minisztérium egészére, teljesen összemosta az ügyeket, valamint minden cselekmény mögött politikai indokokat vélt felfedezni, és ezzel magyarázta az esetleges rendellenességeket. Jellemző a vádakra, hogy egy-egy kiutalást kiragadtak, és úgy tüntették fel, mintha az kuriózum lenne, és szándékosan egy eszme melletti állásfoglalás, holott az FM belső anyagai azt mutatják, hogy több hasonló ügy fordult elő. Ez egyrészt nyilvánvalóan büntetendővé vált azáltal, hogy az említett szervezetek, stb. szemlélete szemben állt az MDP politikájával, másrészt ezek az ügyek alkalmasak voltak arra, hogy a propagandában lejárassák az intézmény tisztviselőit a közvélemény szemében. Ezt a célt töltötték be a párt lapjában megjelenő, az eseményeket napról-napra követő cikkek.

Kiss Ferenc hűtlensége nem kapcsolódik szervesen az FM-hez, és később is csatolták ahhoz. Egyedül Kiss Ferenc unokaöccse, a minisztériumban dolgozó Kiss Elemér jelenti azt a laza köteléket, amellyel az FM-hez tudták kapcsolni.

Megállapíthatjuk, hogy a perkoncepció egyes szintjei nem épülnek egymásra, nem kapcsolódnak egymáshoz és az egyes szintek valóságtartalma sem igaz. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az ügyben elítéltek politikai, gazdasági szempontból is szemben álltak az MDP politikájával, aktívan politizáltak, kapcsolatban álltak ismert polgári politikusokkal, valamint Perneckzy Béla az Actio Catholicában is aktívan tevékenykedett.

Szellemiség, politikai kapcsolatok az FM-ben

A per időszakában a kommunista párt fő problémája a szövetséges pártok, a szövetkezeti politika és az egyházakhoz való viszony terén mutatkozott meg. Ezt a három témát érinti Rákosi augusztus 20-i beszédében, amelyben az FM elleni eljárásról is beszámol. Ezért tartottam fontosnak megvizsgálni a megvádoltak politikai kapcsolatait, valamint az egyházi vonal és a nemzetközi (angol és amerikai) vonal vizsgálatát, amelyek mentén a nyomozás is folyt.

A megvádoltak számarányából (és a különböző pártállásokból) következik, hogy nagyon nehéz egységes képet alkotnunk a tisztviselők szellemiségéről, bár a nyomozó hatóság azt sugallta, hogy létezik ilyen. Valójában azonban a főosztályvezetők nézeteiről rendelkezünk csak anyaggal.

Disszertációmban a fentieknek megfelelően kigyűjtöttem a vádlottak politikai kapcsolatait, és kiderült, hogy azok többsége személyesen is ismerte az akkor már külföldre kényszerített Nagy Ferencet, illetve a Magyar Közösség perével kapcsolatban Szovjetunióba hurcolt Kovács Bélát valamint Arany Bálintot. Bár kezdettől erős propaganda volt az ott dolgozók ellen, kb. fele nem volt tagja semmilyen pártnak, mert egyetlen egy párt célkitűzéseivel sem értettek egyet, és még a kisgazdapártot is „kommunista kollaboránsnak” tartották. A 12 osztályvezetőből 6 számított pártonkívülinek.

Ennek ellenére ***aktívan politizáltak, mindig a jobboldali, polgári pártok felé nyitottak, de ezek az MKP egyre táguló ellenségképében mindig az aktuális üldözöttekké váltak.*** Politikai vezérüknek leginkább Mindszentyt tekinthették, illetve Sulyok Dezsőt, de Pfeifferrel és Barankoviccsal is kapcsolatban álltak. Ellenérzéssel szemlélték a per időpontjában folyamatban volt gazdasági, társadalmi és politikai változásokat.

Gazdasági elméletörténeti szempontból egyértelműen szemben álltak az egyre inkább szocialistává váló magyar államrenddel, és a fejlődési irányával. Mindannyian kifejezték, hogy a röpkei harmadik utas felfogást látják követendő példának Magyarország számára. A pápai enciklikák példáját is idézve a magántulajdon alapján álltak, mind etikai, mind termelési okok miatt, az államosítások mértékét elhibázottnak tartották, és a Marshall-segélyt is igénybe vették volna. A minisztériumban a hároméves tervet nem tartották megvalósíthatónak. Nem helyeselték a kormány földbirtokreformját és a földosztást, mert szerintük az termelésttechnikai szempontokra nem volt tekintettel és a rengeteg törpebirtok nem életképes.

Egyházi vonal

A szakirodalomban az FM-per úgy szerepel, mint amely a mezőgazdaság kollektivizálását volt hivatva elősegíteni. Ugyanakkor érdemes megvizsgálni a per egyházi vonalát.

A kommunista párt politikájában 1948 tavaszától-nyarától az egyház elleni harc összekapcsolódott a birtokos parasztság, a kulákság felszámolásával és termelészövetkezetbe kényszerítésével. Ennek oka, hogy ez volt az egyetlen magántulajdonosi osztály, amely politikailag független tudott maradni a hatalomtól, anyagilag képes volt egyháza fenntartására, és ragaszkodott is az egyház által képviselt értékrendhez. Ezért úgy gondolták, hogy ha az egyház közéleti-politikai befolyását felszámolják, úgy a parasztság elveszti utolsó ideológiai támaszát, és így könnyebben terelhető a kolhozba.

A per egyházi vonulatának fő gócpontját az képezte, hogy Perneczky FM-ben létrehozta az Actio Catholica (AC) helyi kulturális szakosztályát, és a Társadalmi Munkacsoport keretében rendszeres vitákat tartottak az alapvető politikai és gazdasági kérdésekről, illetve írásos tanulmányokban foglalkoztak a demokrácia és kereszténység problematikájával. Az AC a per idejére már elítélt vezetői, Mihalovics, és Lénárd levelezésben álltak vele. Perneczky barátai, ismerősei, de beosztottjai körében is szorgalmazta, hogy lépjenek be a Központi Katolikus Körbe, ráadásul a vádak szerint minden egyes politikai ténykedéséről jelentést tett Mindszenty József bíboros érseknek.

Az FM több ezer forintot utalt ki a szakoktatási alap terhére az Actio Catholica megsegélyezésére, így ez a legkonkrétabb, és a legbizonyíthatóbb szál. *Az Actio Catholica-s vonal az FM-hez Perneczky személyén keresztül kötődött, és főleg propaganda célt szolgált, és annak bizonyítására szolgált, hogy a pártonkívüliség, az egyház nézőpontja, valamint a nyugati polgári demokratikus látásmód összefügg, mert mindegyik magántulajdonon alapuló nyugati típusú polgári demokráciát akart.* A per során már megelőlegezték a Mindszenty pert, hiszen súlyos bűnként könyvelték el, hogy Perneczky levelet kapott tőle, és Kiss Ferenc egyszer személyesen is fölkereste őt. Ezért arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a katolikus egyház ellen folytatott harc egyik fontos stádiuma az FM per.

Nemzetközi vonal

A per nemzetközi vonulata két emberhez kötődött. Az egyik nemzetközi vonulatot Kiss Ferenc hűtlensége jelentette, az „imperialistáknak való kémkedés” motívuma ugyanis ebben a perben sem hiányzik. Kiss Ferenc (aki korábban a londoni Est lapok tudósítója és lord Rothermere személyi titkára volt) a vád szerint kapcsolatot tartott a már külföldre kényszerített Sulyok Dezsővel, valamint litografált anyagokat juttatott külföldre. Ezeket az anyagokat minősítette „titkos”-nak — hasonlóan a Nitrokémia-ügyben alkalmazott logikával — az Olti-tanács.

A másik nemzetközi szálát Sibelka Perleberg Artúr, a Food and Agriculture Organization (FAO) magyarországi szervezetének az elnöke képviselte, aki pozíciójából kifolyólag többször járt külföldön, valamint a vádak szerint rendszeresen közölt adatokat a magyar mezőgazdaság újjáépítésének eredményeiről, hibáiról és a napi politikai eseményekről. Ezzel szemben a *FAO-ügy teljesen törvényes volt*, Sibelka minisztertanácsi engedéllyel, hivatalosan és legálisan képviselte Magyarországot. Végül Sibelkát felmentették ez alól a vád alól, és csak a PB-ben való részvétele miatt ítélték el.

Az FM főosztályvezetői az amerikai haderő több Budapesten állomásozó tisztjével is szoros kapcsolatban voltak, többek között Kopcsák Péter tüzérezredes amerikai katonai

attaséval, akit a per előtt kiutasították Magyarországról, ezenkívül hivatalukból kifolyólag többen kapcsolatot tartottak a nagykövetségekkel.

Az FM per az értelmiség megfélemlítését, a szakértelem elleni fellépést is szolgálta.

A vádlottak legmagasabb végzettségének vizsgálata után megállapíthatjuk, hogy 63-nak volt felsőfokú jogász, közgazdász, mérnök végzettsége (82%), ebből 24 doktorátussal is rendelkezett (32%), a többi vádlottnak „csak” szakirányú érettségije, legrosszabb esetben 4 középiskolája volt, így nyilvánvaló, hogy a per az értelmiség megfélemlítését is szolgálta. A szakértelem elleni fellépést azzal indokolták, hogy íme: a „demokratikus államrend” ellenségei, akik a szakképzettség követelményeinek mindenben megfelelnek, pozíciójuk birtokában milyen „merényleteket” követtek el a „demokratikus köztársaság” megdöntésére.

Tény, hogy a tisztviselőket szakértelmük, világnézetük, közgazdasági felfogásuk szembeállította a kommunistákkal, és az egyre diktatórikusabbá váló helyzetben próbálták visszaverni a „párt” támadásait, ezért azokat az erőket támogatták, akik egy változó politikai helyzet során a kommunista párttal szembeszálltak volna.

Koncepcióváltások

A per előkészítési és kivitelezési szakaszában gyakori volt a koncepcióváltás.

A per megrendezésében, kivitelezésében és következményeiben nyilvánvalóan érvényesült a Tájékoztató Iroda határozata. Szükséges, és elengedhetetlen hozzátenni, hogy az ügy nem ennek szellemében indult, hiszen az első letartóztatások jóval a KV ülés előtt voltak, amikor az egymással rokon kapcsolatban lévő Kiss Ferencet és dr. Kiss Elemért fogták le. Kisséket kezdetben illegális fasiszta szervezkedés miatt akarták felelősségre vonni, legalábbis az anyagokat külön gyűjtötték, és a megváltozott koncepció után a végén csatolták az FM elleni perhez.

A következő felvonást 1948. májusban az nyitotta meg, amikor a visszaélések felderítésére a Gazdasági Főtanács feljegyzése alapján az Állami Ellenőrzési Központtól és a Legfőbb Állami Számszékétől könyvszakértőket rendeltek ki a Földművelésügyi Minisztériumba. Dobi István, akkori földművelésügyi miniszter megkeresésére a vizsgálatba bekapcsolódott a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Gazdasági Rendészeti Ügyosztálya. A megindított párhuzamos vizsgálatok fényt derítettek arra is, hogy szervezett, a „népi demokratikus irányba való haladást nem kívánó” politikai erők húzódnak meg az egyes személyek cselekményei mögött.

A vizsgálat egy előre megrendelt és behatárolt ügynek indult: a belügyi szervek olyan utasítást kaptak, hogy a vizsgálatot ne terjesszék ki a minisztérium egészére, ugyanis nem akarták gátolni az FM átszervezésére tett intézkedéseket, és minél kevésbé kívánták akadályozni a folyó ügyvezetést, különös tekintettel éppen a nyári [betakarítási] időszakra. A rendőri nyomozás így csupán néhány főosztályra terjedt ki, a megvizsgált osztályok vezetői pedig a pártonkívüliséggel vádolt tisztségviselők voltak.

A letartóztatás és a hivatalos BM közlemény közötti időszakban történt meg az agrárpolitikában változást hozó Tájékoztatói Iroda határozata, és ugyanekkor született meg Rákosi feljegyzése a minisztérium átszervezéséről (amely során a súlypontot a szocialista szektorok kiépítésére helyezték), illetve a személyi változásokról is, megelőlegezve már a várható ítéletet.

Ítélethirdetésnél Kiss Elemér, és Kiss Ferenc az I. rendű vádlotthoz hasonlóan életfogytiglani fegyházbüntetést kapott, tehát a per kémkedési oldalát nagyították fel. A

KOMINFORM értekezlet után ez a szál biztosan jól jött a hatalomnak, és előkészítette a MAORT és a Mindszenty pert, a vádlottak az USA általi „ártó szándékú felbujtásával.”

Személyi változások az FM-ben 1945 és 1948 között

Disszertációmban egy konkrét példán keresztül mutattam meg azt a folyamatot, ahogyan a kommunista párt a közigazgatásban megragadta a hatalmat. *Az FM politikai összetételének és a tisztviselők gazdasági nézeteinek vizsgálata 1945 után azt az állítást bizonyítja, hogy az FM ügynek hosszú előzményei vannak.* Az FM szervezeti és személyi felépítése azt mutatja, hogy a minisztérium nem volt mentes a politikai csatározásoktól, bár az FM 1945 után hagyományosan kiszegzda érdekeltségű tárca volt, és nem tartozott a kulcspozíciók közé a Magyar Kommunista Párt számára.

A minisztériumok megtisztítására a Magyar Kommunista Pártnak kezdettől fogva megfontolt taktikája volt. 1945-1948 között a minisztériumokat fokozatosan megszállta a politikai rendőrség. Az FM-ben dolgozó MKP tagok folyamatosan informálták a Pártközpontot a minisztériumban folyó ügyekről. A rendőrség is 1945-től folyamatosan gyűjtötte a vádlottak ellen az anyagot. A propagandában a harc már az igazolási eljárások idején elkezdődött a vádlottak ellen. *Minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a kommunista erőszakszervezetek kezdettől fogva tisztában voltak az FM helyzettel,* a perben szereplő vádak témájában pedig általában sajtótámadást is indítottak.

1948-ra részletes ÁVO jellemzések álltak a hatalomra jutott kommunista párt rendelkezésére a tisztogatás megkezdéséhez, és a neki megfelelő emberek elhelyezéséhez. *A minisztérium átszervezése, és a személyi változások vizsgálata azt is megmutatta, hogy mindkettő lezajlott volna a KOMINFORM határozat nélkül is, bár a per lebonyolításában, és kimenetelében kétségtelenül szerepe volt a Tájékoztató Irodának.*

Tömegpererek

A tömegpererek alapvető célja az volt, hogy a terrort a mindennapok szintjére vigye, és a lakosságot megfélemlítse. A tömegpererekben minden osztály képviseltette magát: a parasztoktól kezdve a munkásokig. Az értelmiségiek megfélemlítése elsősorban az FM-per keretében történt. Az ország minden részén, szinte minden nagyobb helységében folytattak le pert, vagy hurcoltak meg embereket, hogy érezze a nép a terrort. Az ország lakosságának gazdasági kizsákmányolása politikai terrorral párosult.

A gazdák ellen lefolytatott perek csúcspontja az 1948-49-es év volt, de a perek a rendszer puhulásától illetve keményedésétől függően 1956-ig folytatódtak. A hatalmas élelmiszerhiányt és a jegyrendszer bevezetését a hatalom azzal magyarázta, hogy a „még le nem leplezett ellenség szabotál”. Az 1948-55 között elítélt mintegy 400 ezer ember 24%-a mezőgazdasági munkás, 12%-a tsz-tag, 46%-a kis- és középparaszt, és 18%-a volt kulák. A kulákpererek kegyetlenségüket és a kulákok mezőgazdasági népességben elfoglalt számarányát tekintve is a legdurvábbak voltak. Mondvacsinált okokból születtek halálos ítéletek, hogy megtörjék a falusi lakosság ellenállását, és a kommunista gazdasági rendszer kudarcát egy kitalált ellenségre kenjék.

A munkáspererek keretében 1952 és 1954 között 15 ezer embert ítéltek el Magyarországon „tervgazdálkodás elleni bűncselekmény” miatt. A munkáspererek fele a

szocialista nagyberuházások területeire, az iparosítás által frekventált területekre esett. Így a perek mögött húzódó valódi politikai célként a munkások „röghöz kötését”, az elhagyott vállalatokhoz való visszakényszerítését állapíthatjuk meg, amelyet ugyanakkor elrettentő példának is szántak a munkahely többi dolgozója számára.

A kommunista diktatúra egy teljesen életképtelen gazdasági rendszert erőltetett a magyar nép nyakára, politikai célkitűzéseit pedig széles körű terrorral próbálta megvalósítani. Gazdaság és politika így került egymás mellé és így kovácsolódott egymástól el nem választható egésszé a jog eszközei által a gazdasági pereknél.

IV. A kutatási eredmények hasznosítása

A dolgozat eredményein keresztül alapvető célom, hogy hozzájáruljak a XX. század második felének gazdaságtörténetének és politikátörténetének tárgyilagos feldolgozásához illetve a Rákosi rendszer koncepciós pereinek teljesebb megítéléséhez.

Az általam földolgozott téma több tekintetben is új kutatási területnek tekinthető. A szakirodalomban eddig nem ismert olyan munka, amely összefoglalóan tárgyalta volna az ún. gazdasági típusú pereket, amelyek mind időrendileg, mind természetüket tekintve is beillenek a Rákosi-korszak „nagy” koncepciós pereinek sorába. A kutatás a gazdasági perek azon területeire koncentrál, amelyekről eddig még egyáltalán nem vagy nem az általam vázolt formában esett szó és amelyek bemutatásával a hazai gazdaságtörténet számára nyújthat új illetve újszerű eredményeket. Az FM-perrel kapcsolatban általam közelebbről is megvizsgált témák (FM felépítése, átszervezések, az FM szellemisége, a megvádoltak politikai, nemzetközi, egyházi kapcsolatai, az egyes megvádoltak sorsának nyomon követése) fontos adalékokat szolgáltathatnak a további kutatások megkezdéséhez.

A kutatás eredményei többféleképpen is hasznosíthatók. Egyrészt beépíthetők a XX. század második felével foglalkozó gazdaságtörténeti és politikátörténeti elemzésekbe. Emellett a kutatás eredményei eddig nem rendszerezett új ismereteket adhatnak a korszak mélyebb megismeréséhez a gazdaságtörténeti irodalom készítőinek és felhasználóinak. Disszertációm segíthet és ösztönözhet ezen kívül minden olyan kutatást, amely ezzel az időszakkal foglalkozik.

V. Publikációk az értekezés témaköréből

- Gazdasági típusú perek a Rákosi rendszerben. Collega, 2003 április, VII. Évfolyam 2. szám 66-72. o.
- Az FM elleni koncepció per. Tavasz Szél Konferenciakiadvány 2003. május 19-22, Sopron 39-43. o.
- Gazdasági kirakatperek politikai indíttatásból? 1948-53 Heller Farkas Füzetek, I. évfolyam 2003/1. szám. Tarsoly Kiadó, Budapest 2003. 76-88. o.
- Some Aspects of the Collectivisation in the Rákosi Regime 1948-1953. In: Development and Integration in Transition. Cluj-Napoca, Romania 16-17 mai 2003. 400-409. p
- A kollektivizálás feltételei és körülményei a Rákosi rendszerben 1948-1953. Heller Farkas Füzetek. II. évfolyam 2004/1. szám. Tarsoly Kiadó, Budapest 2004. 66-80. o.
- Nagy Imre első miniszterelnöksége 1953-1955 MNB Füzetek, megjelenés alatt
- Perek a gazdaságpolitika szolgálatában. MNB Füzetek, megjelenés alatt
- Sovietization in the Central Eastern European region through the examples of Hungary and Romania. International Conference. 2004. április 2-3. megjelenés alatt
- Az MDP agrárpolitikája 1948-1953. MNB Füzetek, megjelenés alatt Mennyiben korszakhatár 1956 a gazdaságpolitikában? MNB Füzetek, megjelenés alatt
- A Rákosi rendszer válsága. Megújulás és visszakozás a gazdaságpolitikában 1953 és 1956 között. Tanulmányok M. Kiss Sándor 60. születésnapjára. megjelenés alatt
- Jezsuita életút a diktatúrák árnyékában. Kerkai Jenő politikája (előkészületben)

Egyéb publikációk

- Az esztergomi érsekség birtokainak helyzete Széchenyi György alatt. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, METEM. 2003/1-2. szám. 5-13. o.
- Az 1957-es reformok újszerűségéről. Collega, 2004. június, VIII. évfolyam 1. szám 40-48. o.
- Esztergomi ferencesek az 1956-os forradalom és szabadságharcban. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép Európa történetére és kultúrájára. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar-Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia. Szerk: Óze Sándor és Medgyesy Schmikli Norbert. Piliscsaba-Budapest 2004. megjelenés alatt

- Adalékok Mecséri János és társai peréhez. Kard és Toll, megjelenés alatt
- A Magyar Tanácsköztársaság és a domonkos rendházak. Konferenciakiadvány, megjelenés alatt